

Pálfi József*

Nagyvárad

A váradi nyomdászat kátékiadványai

Chatechisms Printed at Oradea – Nagyvárad. Abstract

Our chronological study reflects on how the Reformed typography of Nagyvárad, being affiliated with the Reformed Church, enriched our catechism bibliography. In this respect, there were four remarkable periods in the printing history of Nagyvárad city. This paper deals with (1) the Hoffhalter era in the mid-16th century, (2) the period of Ábrahám Szenczi Kertész, between 1640 and 1660, (3) the first half of the 20th century, the Károly Béres era, and (4) the period since 1990.

Keywords: chatechisms printed at Nagyvárad, Reformed typography, Heidelberg Chatechism, Hoffhalter, Ábrahám Szenczi Kertész, Károly Béres.

A Heidelbergi Káté születésének 450. évfordulójára szervezett konferenciánk jó alkalmat nyújt annak áttekintésére is, hogy a nagyváradi református vagy protestáns kötődésű nyomdászat mikor és milyen mértékben járult hozzá kátéirodalmunk gazdagításához, terjesztéséhez.

Magától értetődő, hogy csupán azokra a korszakokra tekinthetünk vissza, amikor Nagyváradon olyan nyomdászat vagy nyomdász működött, amely a tipográfiát vagy részben, vagy teljes mértékben a református eszmeiség jegyében művelte, vagy pedig jelentős mértékben szimpatizált azzal. Ezért vizsgálatunk a következő négy ilyen korszakra összpontosít: 1. az úgynevezett Hoffhalter-korszak; 2. Szenczi Kertész Ábrahám működése 1640–1660 között; 3. a 20. század első fele, azaz a Béres Károly-féle korszak; 4. 1990-től napjainkig.

* Dr. Pálfi József (Székelyhíd, 1967) Székelyhídon végezte elemi és középiskoláját, érettségi diplomát Nagyváradon szerzett 1986-ban, a Történelem-Filológia Líceumban. Teológiai tanulmányait a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben végezte (1987–1992). 1992 és 1994 között a Nagyvárad-Olaszi Református Gyülekezet segédlelkésze volt. 1994–1999 között a Sulyok István Református Főiskola első ifjúsági lelkészeként tevékenykedett, majd 1997-től egy személyben töltötte be a főiskola lelkipásztori és az Arany János Kollégium bentlakás-igazgatói tisztségét. 1999-től a Nagyvárad-Réti Református Gyülekezet megválasztott lelkipásztora, de visszahívták a Partiumi Keresztyén Egyetemre, ahol 1999-től általános vallástörténetet tanít. Doktori fokozatot 2009-ben szerzett a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen. Tézisét – *Református felsőoktatás Erdélyben* – dr. Gaál Botond, dr. Fazakas Sándor irányításával készítette. Jelenleg a Nagyvárad-Réti Református Gyülekezet lelkipásztora. 2011-től a Partiumi Keresztyén Egyetem tanszékvezető tanára, ahol 2012-ben megszervezte a Vallástudomány magiszteri szakot, a 2014/15-ös tanévtől pedig a Diakónia alapképzés szakot indításra készíti elő.

1. A Hoffhalter-korszak

Nagyváradnak a 16. század második felétől jutott jelentős és döntő szerep a reformáció meggyökeresítésében és megszilárdításában. Közismert, hogy a nyomdáknak és nyomdászoknak kulcsszerepük volt a reformáció helyi és nemzetközi elterjedésében és megerősödésében.¹ A 16. század hatvanas éveinek derekán megjelent nagyváradi tipográfusműhely országos viszonylatban nem tartozott a legnagyobbak közé, viszont helyi jelentőségét mindenképpen ki kell emelnünk.

A Hoffhalterek korszaka 1565 és 1585 közé datálható.² Nyilván nem beszélhetünk arról, hogy e húsz esztendő alatt folyamatosan működött volna tipográfia Váradon. Eddigi ismereteink alapján a két Hoffhalter összesen mintegy négy-öt esztendőt működött a városban: az idősebbik Hoffhalter 1565 és 1568, a fiatalabbik pedig 1584 és 1585 között.³ Ebben az időben Várad jelentős események helyszíne volt. A 16. század közepére lakossága számottevően megnövekedett, amelynek egy rétegét tehető családok alkották. A reformáció eszméi is hamar gyökeret vertek a Kelet kapujaként is számon tartott városban, amely az erdélyi és partiumi reformáció előtt kaput nyitó János Zsigmond fennhatósága alá tartozott, s ebben az időszakban a Szentháromságot valló és tagadó vallási villongások kulcsfontosságú „hadszintér”-re let. A kemény küzdel-

¹ Beliczay Angéla: Könyvnyomtatás Magyarországon. In: *Theológiai Szemle* 1973/7–8, 227–235.

² Naményi Lajos: A nagyváradi nyomdászat története. I. In: Schönherr Gyula (szerk.): *Magyar Könyvszemle*, IX kötet, új folyam. 1901/2. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, Budapest 1901, 170–182.

³ *Raphael Hoffhalter* (szül. *Skerzetusky*; Poznan, 1525/1530 – Gyulafehérvár, 1568) 1549. június 17-én vette feleségül Zürichben Kathrin Göldlit. Két gyermekük született, Rudolf és Mária. Kezdetben a zürichi városi tanácsnak dolgozott, majd 1556. április 10-től Bécsben kapott három évre szóló privilégiumot könyvek nyomtatására, papír- és könyvkereskedésre. Szerződését később meghosszabbították, és közel 150 munkát jelentetett meg Bécsben. 1563-ban a protestantizmus felé hajló nézetei miatt kellett elhagynia Bécsset, de Huszár Gál jóvoltából otthonra talált Debrecenben. Itt csak rövid ideig tartózkodott, mivel 1565-ben már Nagyváradon dolgozott. Közel háromévi váradi munkásság után Gyulafehérvárra helyezte át tipográfiáját, mivel a trinitárius hitviták idején fokozatosan az unitarizmus mellé állt, az unitáriusoknak pedig Gyulafehérváron volt szükségük nyomdára.

Rudolf Hoffhalter (Zürich, 1550 – Debrecen, 1587) még nem volt 18 éves, amikor apja, *Raphael Hoffhalter* elhunyt. Miután betöltötte a 18. életévét, ő lett apja utódjává. Sokatmondó, hogy zürichi keresztanyja, Margaretha Lavater (Lavater Lajos felesége), a jeles reformátor, Heinrich Bullinger leánya volt. Munkásságát nem Erdélyben, hanem az akkori Dél-Magyarországon, a mai Szlovénia területéhez tartozó Lendván és a mai Horvátország területén fekvő Drávavásárhelyen kezdte, majd Szebenben, Debrecenben és Váradon, végül ismét Debrecenben működött. Váradon mindössze egy esztendőt tevékenykedett, 1584 és 1585 között. Ld. Borsa Gedeon: Hoffhalter problémák. In: uő: *Könyvtörténeti írások. I. A hazai nyomdászat. 15–17. század. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat* 6. Budapest 1996, 206–211.; Borsa Gedeon: Hoffhalter Rudolf nyomdája a Dráva és Mura táján (1572–1574). In: uő: *Könyvtörténeti írások. I. A hazai nyomdászat. 15–17. század. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat* 6. Budapest 1996, 212–218.

mek után végül a reformáció kálvini ága erősödött meg bő száz esztendeig, azaz 1660-ig, mindaddig, amíg a török el nem foglalta a váradi várat.

Dávid Ferenc az 1560-as évek utolsó harmadára tért át az unitarizmusra, s ez döntő lépésnek bizonyult az erdélyi és partiumi reformációs törekvések és átalakulások folyamatában. A kolozsvári iskola az ő nyomására vagy működésének következményeként költözött át Váradra Károli Péter vezetésével (1568), s a váradi, evangélium szerint reformált gyülekezettel együtt a reformáció svájci iránya mellett kötelezte el magát: bástyává lett a reformáció szolgálatában és elődje a majdani skólának.

Az idősebb Hoffhalter váradi működésének idején (1565–1568) nem készült Heidelbergi Káté- vagy egyéb katekizmuskiadás, és nem is készülhetett, hiszen a Heidelbergi Káté első hazai recepciója latinul és részben unitárius szellemben történt módosításokkal jelent meg 1566-ban, Kolozsváron.⁴ Ez az első káté 1565-ben érkezett meg Erdélybe a heidelbergi professzorok válaszlevelének mellékleteként. Raphael Hoffhalter elvileg tudhatott erről, s talán ismerhette is ezt a kátét, de nem lehetett köze hozzá. Az viszont tény, hogy noha még a debreceni szellemiségű reformációt szolgálta, már szimpatizált Dávid Ferenc irányzatával.

Mint már említettük, Károli Péter, aki 1556-ban vette át a stafétát Szikszai Fabricius Balázstól, 1568-ban jött el Kolozsvárról. Akárcsak Hoffhalter, bizonyára ő is ismerhette az 1566-os, unitárius szellemben átírt kátét, sőt, azokat a katekizmusokat is, amelyeket korábban Molnár Gergely szerkesztett a tanuló ifjúság számára.⁵ Major Huba⁶ arra hívja fel a figyelmünket az 1567-es kánonos könyv alapján, hogy ekkor a káté, azaz a katekizmus tanítása még nem tartozott a rektorok kötelességei közé, viszont a Molnár Gergely-féle kátékat már 1564-től használták kolozsvári iskolában. Arról azonban nincs tudomásunk, hogy Károli Péter magával hozta volna ezeket Váradra. Ezt csupán feltételezhetjük.

Rudolf Hoffhalter, aki apja nyomdokába lépett, csupán egy esztendő telt el Váradon, s e rövidke idő alatt megjelent kevés számú nyomdászati terméke között szintén nem találunk katekizmust. Váradi tevékenységéhez három kiadvány kötődik, de csak egyet tudunk beazonosítani, Beregszászi Péter református vitairatait, amely hittani összefüggéseket tárgyal.⁷ Tény, hogy Huszár Dávid nyomdájában

⁴ Nagy Barna: A Heidelbergi Káté jelentkezése, története és kiadásai Magyarországon a XVI. és XVII. században. In: Bartha Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté története Magyarországon. Studia et Acta Ecclesiastica, I. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya*, Budapest 1965, 15–93.

⁵ RMNY 201. Molnár Gergely: *Catechesis scholae Claudiopolitanae ad pietatis studiosam inventutem in doctrina Christiana fideliter exercenda(m) proposita a Gregorio Molnar*. Claudiopoli (1564) Helti.

RMNY 203. Molnár Gergely: *Prima doctrinae Christianae rudimenta pveris scholae Claudiopolitanae in Christiana religione informandis, ad ediscendum proposita a Gregorio Molnar*. Claudiopoli [cr. 1564] Helti.

⁶ Major Huba: *A Váradi Református Főiskola története (1568–1660)*. Kézirat, Nagyvárad 1977, 51.

⁷ *Propemptikon in discessum ornatissimorum juvenum dominorum Johannis Beregsasii et Johannis Bonifacii Debreczini e gymnasio celebri Varadiensi Wittebergam proficiscentium scriptum anno 1568. 20. julii. Wittebergae*, 1569.

ekkora már megjelent Pápán az első teljes magyar nyelvű Heidelbergi Káté (1567), s így megtörtént annak magyarországi recepciója.

A két Hoffhalter mintegy félszáz művet nyomtatott ki a korabeli Magyarországon. Ezek között vannak részleges bibliafordítások, énekeskönyv, bibliamagyarázatos prédikációs kötet, hitvitákra kitűzött református tételek és vitairatok, de nincs káté.

2. Szenczi Kertész Ábrahám

Szenczi Kertész Ábrahám, a 17. század magyar nyomdakultúrájának egyik legkiemelkedőbb nyomdász mestere 1640 és 1660 között tevékenykedett Váradon. Életének korábbi szakaszáról viszonylag kevés adattal rendelkezünk. Mielőtt Szenczi Kertész kátéirodalommal kapcsolatos munkásságát ismertetnénk, előtte röviden nyomdászataival kapcsolatos tudnivalókra térünk ki. Ezt egy korábbi tanulmányunkból hivatkozunk.⁸ Szinte az ismeretlenségből toppant be Váradra. Munkásságát, érdemeit már életében is elismerték. II. Rákóczi György fejedelem nemesítő levéllel honorálta nagyszabású, hasznos és hatékony tevékenységét. A váradi eklézsia tipográfusaként kifejtett munkásságának kezdete a nemeslevél alapján sem egyértelmű.⁹ Ismert és számon tartott munkái az 1640-es esztendőktől jelentek meg, ám ha figyelembe vesszük Beretzki Györgynek, a pozsonyi jezsuita kollégium katolikus nyomdászának hivatkozását, akkor az 1639-es dátum is valószínűsíthető.¹⁰ A levél lejegyzője Szalárdi János korabeli krónika volt s ebből néhány személyes adat is kiderül. Hollandiában, az Elzevier testvéreknél tanult, és tőlük hozta a *Non solus* szimbólumot, amelyet itthon saját kiadványai felsőjeleként használt.

Pontosan tudjuk, hogy Szenczi Kertész Ábrahám 1660-ban távozott Váradról, amikor a török elfoglalta a várost. Ezzel azonban „csak” a váradi tevékenysége zárult le. A következő másfél esztendőt (1662 novemberéig) Kolozsváron töltötte, ahol befejezte a Váradi Bibliát. Innen Nagyszébenbe vitte nyomdáját, és itt működött haláláig, azaz 1667-ig. A Bethlen István által finanszírozott és a németországi Lüneburgból hozott, nagy kapacitású nyomda a „fiscus”-ra szállt. Halála után közel két hónap telt el, míg felleltározták összes javait, értékeit, ingóságait. Az 1667. július 29-én felvett hagyatéki leltár teljes anyaga a közelmúltban vált az érdeklődők közkinccsév V. Ecsedy Judit és Monok István kutatásai-

⁸ Szenczi Kertész Ábrahám nyomdászatairól ld. Pálfi József: Kálvin-hatások kutatása Szenczi Kertész Ábrahám váradi nyomdászataiban. In: *Theológiai Szemle* 2012/3, 145–153.

⁹ Naményi Lajos: A nagyváradi nyomdászati története. II. In: Schönherr Gyula (szerk.): *Magyar Könyvszemle*, IX. kötet, új folyam 1901/1. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, Budapest 1901, 280–296.

¹⁰ V. Ecsedy Judit: „A híres Szentzi Ábrahám nevezetes váradi typográfiaja”. In: Kovács Ilona (szerk.): *Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1991–1993*. Budapest 1997, 289–301.

nak köszönhetően,¹¹ s ennek alapján sok részletkérdésre derült fény a váradi eklézsia tipográfusának munkásságával kapcsolatban. Többek között tudomást szerzünk erről is:

„[...] nyomtató és kiadó munkáját 192 kiadvány tanúsítja, amelyek közül 139-et Váradon, 4-et Kolozsváron és 49-et Szebenben nyomtatott.”¹²

A hagyatéki leltárból az is kiderül, hogy nemcsak könyvnyomtatással és könyvkiadással, hanem könyvkereskedéssel is foglalkozott. A kiemelkedő teljesítményű tipográfus munkásságának feltárása, feldolgozása minden bizonnyal még a hagyatéki leltár megismerése után sem tekinthető befejezettnek. A külföldi és belföldi levéltárakból, a magán- és közgyűjteményekből, a magán- és közkönyvtárakból, illetve a gyűjtők könyvei közül még mindig kerülhetnek elő olyan nyomtatványok, amelyekről még mindig nem tudunk vagy esetleg más-ként lettek beazonosítva. Szenczi Kertész Ábrahám mintegy 1500 ívet nyomtatott ki 1640 és 1660 között, s ezzel a teljesítménnyel a hatodik helyen állt a korabeli magyarországi nyomdák sorában.¹³

Szenczi Kertész Ábrahám váradi munkásságának közel másfélszáz nyomtatványa, kiadványa meglehetősen színes és heterogén képet mutat tartalmi szempontból. Egyetértünk azzal a megállapítással, hogy a 17. század első felének nyomtatványanyaga három csoportba sorolható: *egyházi, iskolai és alkalmi*.¹⁴ Amennyiben ezt a tartalmi besorolást követjük, akkor a témánk szempontjából az első kettőben kell keresnünk a hangsúlyos, fontos gondolatokat, de az alkalmi kiadványok érdekességei, különlegességei is tartogathatnak meglepetéseket. A szükséges, hasznos és praktikus szempontokat követő gondolkodás termékei a népnevelői kategóriába tartoznak, s itt megemlíthetjük többek között az *álomfejtő könyvet*, az első magyar nyelvű *méhészkönyvet*, a *szorzó és kamatszorzó táblákat*, a *lakodalmas köszöntőket* vagy a fejedelmi megrendelésre készült *erdélyi magyar törvénykönyvet*.¹⁵

¹¹ Monok István: Szenczi Kertész Ábrahám kereskedői könyvkészlete halálakor. In: Deé Nagy Anikó – Sebestyén-Spielmann Mihály – Vakarcs Szilárd (szerk.): *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2002, 360–379.

¹² V. Ecsedy Judit: Egy erdélyi könyvnyomtató műhely 1667-ben. In: Deé Nagy Anikó – Sebestyén-Spielmann Mihály – Vakarcs Szilárd (szerk.): *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2002, 380–400.

¹³ V. Ecsedy Judit: A 17. század első felének nyomdai körképe és részmérlege. In: P. Vásárhelyi Judit (szerk.): *Fejezetek 17. századi nyomdászataunkból*. Országos Széchényi Könyvtár – Osiris Kiadó, Budapest 2001, 37–55.

¹⁴ Heltai János: A 17. század első felének kiadványszerkezete. Műfajteremtő elvek és célok. In: P. Vásárhelyi Judit (szerk.): *Fejezetek 17. századi nyomdászataunkból*. Országos Széchényi Könyvtár – Osiris Kiadó, Budapest 2001, 9–28.

¹⁵ RMNY III. 2499. *Approbatæ constitutiones regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum, ex articulis ab anno millesimo quingentesimo quadragesimo ad praesentem huncusque millesimum sexcentessimum quinquagesimum tertium conclusæ, compilatæ; ac primum quidem per dominos consiliarios revisæ, tandemq(ue) in generali dominorum regnicolarum, ex edicto [...] principis... Georgii Rakoci [...] in civitatem Albam Juliam ad diem decimumquintum mensis Januarii anni praesentis congregatorum conventu publice relectæ, intermixtis*

Az alkalmi kiadványoknál sokkal fontosabb szempont érvényesült az *iskolai* célt szolgáló oktatással, neveléssel kapcsolatos nyomtatványok csoportjában. Az alkalmi kiadványoknak jóval a duplája fölött van az iskolai célt szolgáló termékek számaránya. Itt nem térünk ki a jól szervezett erdélyi iskolapolitikai koncepcióra, illetve az ahhoz kötődő tankönyv- és jegyzetanyag-áramlásra, amely elsősorban Gyulafehérvár, Várad, Sárospatak, illetve Marosvásárhely között működött, és arra sem, hogy ebben milyen szerepet játszott a váradi nyomda. Ezt a koordinált, szervezett oktatáspolitikai koncepciót, könyv- és jegyzetáramlást, terjesztést és kiadást már többen is vizsgálták.¹⁶

Ismerve a váradi nyomda iskolai élettel kapcsolatos kiadványait, nyomtatékosan kell hangsúlyoznunk azt a genfi vagy még inkább strasbourgi hatást, amely Kálvin gondolkodását tükrözi. Pontosan követhető ez a latin, latin–magyar nyelvtanok, egynyelvű vagy bilingvis bölcsmondások, beszédgyakorlatok, szójegyzékek, tankönyvek, kézikönyvek; továbbá a retorikai szabálygyűjtemények, kézikönyvek, tankönyvek, s végül a logikai tankönyvek és kézikönyvek tükrében. Kálvin Genfben is továbbvitte Sturm nevelési céljait, a bölcs és ékesen szóló kegyességgondolatát,¹⁷ és ezt az ott megalapított, majd 1559-től beindított Akadémiáján tökéletesítette. Itt a kollégiumi oktatásban kiemelkedően nagy szerep jutott a latinnak, a beszédtechnika tanításának, fejlesztésének, a görög nyelvnek és a *septem artes liberales*nek. A kálvini szellemben gondolkodók számára Erdélyben is a sturmi humanista tudással társított, kombinált vallásosság és kegyesség maradt a követendő minta. A genfi kollégium órarendjéből kitűnik, hogy a szerdai napon jól meghatározott helye volt a tanító-nevelő célzatú játékoknak is, illetve a szabad foglalkozásoknak. Az itt kiadott *iskoladráma és szereposztás*¹⁸ is minden bizonnyal ennek szellemében kapott szerepet az illustris iskolában, akár csak a vizsgatételek, a nyilvános disputák, amelyek során a hallgatók módszeres és gyakorlati felkészülést kaptak.

A Szenczi Kertész tipográfiájából kikerült kiadványok legnagyobb része *egyházi, vallásos irodalom*. E tekintetben a nyomdászmeister akár Luther követője is lehetne, aki azt vallotta, hogy a reformáció tudatosan és következetesen állította a nyomtatott betűt a maga szolgálatába.¹⁹ A vallásos, egyházi kiadványok műfajilag viszonylag színes képet tárnak elénk. Ha a Heltai János által megállapított

etiam constitutionibus sub eadem diaeta editis. Varadini MDCLIII apud Abrahamum Kertesz Szenciensem.

¹⁶ Viskolcz Noémi: *Johann Heinrich Bisterfeld (1605–1655) bibliográfiája.* A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai VI. Országos Széchényi Könyvtár, Skriptum Rt., Budapest–Szeged 2003, 143.

¹⁷ Dékány Endre: *A pedagógus Kálvin.* Az evangéliumi kálvinizmus füzetei. Református Zsinati Iroda Sajóosztálya, Budapest 1987, 40–41.

¹⁸ RMNY III. 2157. *Comico-Tragedia Constans scenis Quatuor, Quarum 1. agit De Virtute et Vitio, 2. agit De divite purpurato et Paupero Lazaro, 3. agit De Milite scelerato, 4. agit De Praefecto tyranno.* Varadon MDCXLVI Szenczi Abraham.

¹⁹ Botta István: A reformáció és a nyomdászat Magyarországon. In: Mátrai László et alii (szerk.): *Magyar Könyvszemle*, 89. évf. 1973/1. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973, 270–289.

egyházi műfajok rendszerének táblázatát²⁰ vesszük alapul, illetve az abban megfogalmazott vallásos *műfajteremtő célokat*, akkor azok közül – egy-két kivétellel – szinte mindet megtaláljuk a váradi nyomda termékei között. Most nem a táblázatban közölt felsorolási rendet vesszük alapul, hanem azt a számbeli mennyiséget, amely mögött az eklézsia lelkipásztorainak és a nyomdásznak a *tudatos kiadói koncepciója* húzódik meg.

Fontossági sorrendben a Szentírást és annak újrakiadását kell látnunk az első helyen. Ez volt tulajdonképpen a nyomda Váradra hozatalának őscélja, elsődleges szempontja. Bethlen István ezért hozatta külföldről a nyomdát és ezért bízta meg Szenczi Kertész Ábrahámot a szent és nemes küldetés elvégzésével. Elsődleges céljuk a teljes Biblia kiadása volt, amely mögött immár néhány évtizede több szempont szerint felépülő okok és célok, viták, tervek és döntések sokasága húzódott meg.²¹ A már hivatkozott leltári hagyatékból az is kiderül, hogy az apokrifusokkal együtt adták ki a Bibliát. Azonban az eltökélt szándékon kívül erre már sem ideje, sem papirosa, sem költsége nem maradt Szenczinnek.²² Az ismert történelmi körülmények miatt a Bibliát csak részben sikerült kinyomtatni Váradon. Miként arról az elkészült Szentírás újszövetségi címlapjának dátuma is árulkodik, ez 1660-ban készült el. A Szentírás ószövetségi részét pedig csak 1661-ben tudta befejezni Kolozsváron.

A tárgyalt hűszesztendő korszakban közel hűsz *prédikációs kötetet* jelentetett meg, amelyekkel az olvasók hitbeli ismereteinek bővítéséhez és hitéletük erősítéséhez akart hozzájárulni. Külön kategóriába kell sorolnunk a sákramentumos alkalmakhoz, illetve a viszonylag gyakori temetésekhez kötődő igehirdetéseket.

A harmadik nagy műfajcsoportba a *keatekizmusok* tartoznak. Ezekre a későbbiekben fogunk visszatérni.

A hitvédelem terén a *vitairatok* voltak kulcsfontosságúak, mert ezekben nagyon erős tanítói szándék is érvényesült. Az említett korszakból nyolc ilyen vitairat kinyomtatásáról van tudomásunk, amelyek a református és római katolikus,²³ illetve a keresztyén és zsidó²⁴ felfogások közötti különbözőségeket tisztázzák, illetve magyarázzák polemikus stílusban.

A hitélet erősítésében, szolgálatában meghatározó szerep jutott a különböző típusú *énekeskönyveknek*. Hét olyan énekeskönyvről tudunk, amelyek részben

²⁰ Heltai János: *i. m.* 9–28.

²¹ Petróczi Éva: A Váradi Biblia helye a magyar puritanizmus irodalmában. In: *Egyháztörténeti Szemle* 2002, 40–44.

²² V. Ecsedi Judit: „A bíres Szenczi Ábrahám nevezetes váradi typográfijája”, 289–301.

²³ RMNY III. 1910. Gabriel / Dei Gratia / Sacri Romani / Imperii et Transylvaniae / Princeps, patrium regni Hvgariae / Dominus, siculorum comes, Ac Oppuliae / Ratiboriaeqve Dux. És Laskai János [transl.]: *Hittül-szakadastnak telhes meg-orvoslása, melyet az alhatatosoknak és el-esteknek javokra három könyvekben le-irt Vedelins Miklos genevai prédikátor és professor, es újonnan azonoknak hasznokra deákból magyarrá fordított Laskai Janos*. Varadon MDCXLIV Szenci Abraham.

²⁴ RMNY III. 2090. Laskai János: *Jesus kirahysaga, melynek idvességes birodalma alá hatható erősségekel intettetnek ki-vált-képpen az erdehyi proshelyta sidok Laskai Janos által*. Varadon 1644 Szenci K[ertész] Abraham.

önállóak, részben valamely más, egyéni hitéletet szolgáló munkával egybekötve jelentek meg. A 16. században a református és lutheri irány még közös, protestáns névvel megjelölt énekeskönyveket jelentetett meg. Szenczi Kertész Ábrahám már az első három esztendőben is foglalkozott prédikáció, katekizmusok, énekeskönyv megjelentetésével, mellettük pedig egyházi rendtartásokat is találunk (1641, 1642 és 1646). Az *imádságoskönyvek*, a különböző *tanítások*, *elmélkedések* az 1650-es évektől kezdve kerültek ki nyomdájából egyre nagyobb számban, némelykor önálló kiadványként, máskor egyéb írással egybekötve. Nyomatott még olyan munkákat is, amelyeknek nem sikerült beazonosítani eredetét, íróját, de minden valószínűség szerint váradi szerzők nevéhez kötődtek.²⁵

A Szenczi Kertész Ábrahám nyomdájából kikerült *hitvallások és vallásos tanítások* részben oktatási, részben hitvédői, részben pedig hitébresztői és hitterjesztői célzattal születtek. Eddigi ismereteink alapján mintegy kilenc ilyen munkát nyomtattak Váradon. A fő hangsúly pedig a Heidelbergi Káté nyomtatására és terjesztésére esett.

A református egyház első számú szimbolikus könyve, a Heidelbergi Káté, még Kálvin életében megszületett. Nem hozzá kötődik, de maximálisan érvényesült benne a reformátor Szentíráshoz teljes mértékben kötődő gondolkodása, logikusan felépített szisztematikus hitrendszere és hitbeli meggyőződése. Kálvin ismerte a Heidelbergi Kátét és jóváhagyta Kegyes Frigyes abbéli szándékát, hogy ezt minél szélesebb körben terjesszék.²⁶

Szenczi Kertész Ábrahám húsz esztendőre kiterjedő váradi munkássága alatt kilenc katekizmus látott napvilágot. Az elsőt közvetlenül Váradra jövetele után adta ki, 1640-ben.²⁷ Ez Keresszegi Herman István kátémagyarázó prédikációs kötete volt, amely Ursinus és D. Pareust nevéhez is kötődik, s amely tartalmilag a Heidelbergi Káté felosztását és gerincét követi. A nagy terjedelmű munka két részből áll: az elsőben egy teljes magyar nyelvű Heidelbergi Kátét, a másodikban Keresszegi igehirdetéses kátémagyarázatát találjuk. Nagy Barna már korábban rámutatott arra, hogy Keresszegi kátéfordítása nem tekinthető önálló munkának, ugyanis Huszár Dávid és Szenczi Molnár Albert kátéfordításait használta forrá-

²⁵ RMNY III. 2454. *Isten eleibe fel-botsátando abitato imadsagok* [...]. Varadon MDCLII Kertesz Abraham. RMNY III. 2455. *Isten eleibe föl-botsátandó lelki jó illatokkal telhes arany temienező, az az a kegyes könyörgő lelkeknek minden féle szükségj felől Istenhez felnyujtando abitato és buzgo imádsági*. Varadon MDCLII Kertesz Abraham.

²⁶ Victor János: A Heidelbergi Káté története. In: D. Erdős József – Victor János (ford.): *I. A Heidelbergi Káté*. Szabadi Béla – Szenci Csene Péter – D. Erdős József (ford.): *II. A Második Helvét Hitvallás*. IV. változatlan kiadás. A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodályának Sajtóosztálya, Budapest 1981, 12.

²⁷ RMNY III. 1863. Keresszegi Herman István: *Az keresztyenj hitnek agazatiról való praedicatioknak tar-baza a nemetország Rben-Palatinusbéli orthodoxa Catechesisnek rendi szerént. Kereszszegi H. Istvan-nak munkája által az egygyüveknek közönseges hasznokra ki-botsáttatott*. Varadon MDCXXXX Fekete Istvan uram költség, Szenci K[ertész] Abraham.

sokként, illetve kompilálta ezeket.²⁸ Ez nem kisebbíti a munka korabeli értékét, különösen akkor, ha figyelembe vesszük a már említett 264 *conciót*.

Második katekizmusát két esztendővel később, 1642-ben adta ki.²⁹ Barcza József szerint ez a Siderius-féle katekizmus volt az 1600-as és 1700-as évek magyar református kátéterméke. Szenczi Kertész Ábrahám 1649-ben és 1651-ben adta ki a képzett tarcali református lelkipásztor 85 kérdés-feleletből álló kátéját.³⁰ Ezt a kátét, amelyet a Kárpát-medencei nyomdák 35-ször adtak ki, egyaránt használták gyermekek és felnőttek oktatására, sőt lelkészi vizsgatételeken is számonkérték.³¹ Nagy Barna szerint ez volt mintegy kétszáz esztendeig a követendő minta magyar nyelvterületen. A kiadvány a leideni egyetem tanárainak szellemi bélyegét viselte. A röviddel ezután ismét latin nyelven kiadott munka³² már a dordrechti zsinat szellemében összeállított káté volt, amely az 1650-es amszterdami szöveget vette alapul. Ugyanezt vette alapul az 1652-ben magyarul is megjelent katekizmus.³³

A kilencedik, s ma már ismeretlen kátékiadványról csak feltételezni lehet, hogy az ún. belga káté volt.³⁴ Ennek fordítóját minden valószínűség szerint a váradi iskola tudós tanárai, Enyedi Sámuel, Komáromi Szvertán István, Köleséri Sámuel, Técsi Jóó István, Nagyari Benedek között kell keresnünk.

²⁸ Nagy Barna: *i. m.* 51.

²⁹ RMNY III. 1980. (Siderius János): *Kisded gyermekeknek való catechismus, az az rövid kérdések és feleletek által való tanítás a keresztyéni hitnek fő ágazatirol. Most újonnan e szép formában, mint régen a jó emlékezetű Lipsiai Pál-is nyomtatta, edgynehány tudós ember javallásából ki-botsáttatott.* Varadon MDCXXXXII Szenczi Kertész Ábrahám.

³⁰ RMNY III. 2303. (Siderius János): *Kisded gyermekeknek való catechismus, az az rövid kérdések és feleletek által való tanítás a keresztyéni hitnek fő ágazatirol. Most újonnan ez szép formában, mint régen a jó emlékezetű Lipsiai Pál-is nyomtattya vala, egynehány fő ember javallásából nyomtatta Varadon MDCXLIX Szenci Kertész Ábrahám.*

RMNY III. 2406A. (Siderius János): *Kisded gyermekeknek való catechismus, az az rövid kérdések és feleletek által való tanítás, a' keresztyéni hitnek fő ágazatirol. Most ujonnan e' szép formában kibotsáttatott.* Varadon MDCLI Szenci Kertész Ábrahám.

³¹ Ld. RMNY III. 2087. *Catechesis religionis Christianae in ecclesiis et scholis plerisque reformatis usitata* [...]. Varadini MDCXLIV apud Abrahamvm Kertesz Sz[enciensem].

³² RMNY III. 2452. *Catechesis religionis Christianae in ecclesiis et scholis plerisque reformatis usitata. Antebac, cum analysi ad marginem, subjectisque S(acrae) Scripturae locis adornata. Nunc vero in iisdem sedulo recognita ac non paucis clarioribus S(acrae) Scripturae testimoniis adaucta. Ex illustrium Ordinum Hollandiae et Westphrisiae mandato in usum scholarum ejusdem provinciae de novo edita. Modo vero etiam orthodoxarum in Hungaria scholarum usui accomodata.* Varadini MDCLII impensis Abrahami Kertesz Szenciensis.

³³ RMNY III. 2457. *A keresztyén vallásra [!] rövid kérdésekben és feleletekben tanító catechesis, melly sok keresztyén reformata ecclesiákban és scholákban tanitattik. Ez mostan a feleleteknek rövid értelmekkel, azokba(n) befoglaltatott dolgokrol való rövid kérdezkedéseknek modjaival és Sz(ent) Irásbéli bizonyságoknak egészszzen le-írásával az Urnak a magyar nemzetben le-telepedett ecclesiájában lévő kisdedinek lelki épületekre újonnan kibotsáttatott.* Varadon MDCLII Szenci Kertész Ábrahám.

³⁴ RMNY III. 2561. *A' keresztyéni Hitnek fő Ágazatiinak Fundamentomi: mellyek az Öreg Catechismusból rövid Kérdésekbe és Feleletekbe befoglaltattak, és elsőben Belga nyelven kibocsátattak. Mostan pedig a Kisdedek épületekért Magyar nyelhre fordítottattanak.* Varadon 1654-ben Szenci Kertész Ábrahám.

Szenczi Kertész Ábrahám nyomdászatában tehát jelentős mennyiségű katekizmust találunk. A képzett nyomdász minden bizonnyal pontosan felmérte a hitvallásos irodalom súlyát és jelentőségét.

Ennek az időszaknak sajátos alkotása az az unitárius káté, amelyről azon kívül, amit Musnai László állapított meg meg róla, semmit sem tudunk.³⁵ Musnai régi nyomtatott szöveget talált meg a Geleji Katona István által írt *Váltság Titka* című munkája harmadik kötetének táblájában. Miután kiáztatta ezt a bőrkötés alól, kérdéseket és feleleteket tartalmazó kátéra bukkant, a címe pedig ez volt: *Az Keresztényi Tudománnak rövid sommában kötött fundamentoma*. Musnai László feltételezése szerint a káté nyomtatásának előkészítése Váradon, Szenczi Kertész Ábrahám nyomdájában történhetett 1648–1649-ben, de a nyomtatást nem fejezték be. Valószínű, hogy a fejedelem közbeavatkozása állította le a munkálatokat.

3. Béres Károly

A várad református kötődésű nyomdászat harmadik jelentős periódusa a 20. századra esik. Szenczi Kertész Ábrahám 1660 augusztusában történt kényszerű eltávozásakor, Nagyváradon nemcsak a nyomdászat, de még a református egyház is megszűnt létezni 1784-ig. Keresztési József újraszervezte ugyan a református egyházat és iskolát,³⁶ de ennek csak majd százhusz esztendő múlva lett ismét saját nyomdája.

Béres Károly (Nagyvárad 1882. február 17. – Nagyvárad, 1954. március 18.) Sulyok István, a Bihari Református Egyházmegye esperese és Nagyvárad-Újváros lelkipásztora szisztematikus és széleskörű építő egyházpolitikájának köszönhetően tűnt fel a református egyház porondján. A bihari, illetve a váradai emberek köztudatában úgy élt ő is, mint aki a „Sulyok bankjának” támogatását élvezte. Ekkor talán még senki sem sejtette, hogy Béres Károly nyomdája mekkora szerepet fog betölteni a későbbi várad reformátusság és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület (KREK) életében.

A trianoni döntést követően új helyzet állt elő. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület szükségszerűen született meg az országhatárok átrajzolása után. Az önálló sajtó létrehívásának gondolata már a húszas esztendőök végén körvonalazódott, és ez hamarosan meg is valósult, s az 1921 júniusában megindított *Egyházi és Iskolai Szemle* nyomdai kivitelezésére nem véletlenül kérték fel Béres Károly nyomdatulajdonost. Fokozatosan ő lett a Várad központú Királyhágómellék „főnyomdája”.

³⁵ Musnai László: Háromszázéves ismeretlen unitárius káté. In: Trócsányi Zoltán (szerk.): *Magyar Könyvszemle* 64. évf, 1940/4. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára, Budapest 1940, 391–393.

³⁶ Pálfi József: A váradai iskola ébresztése és újraszervezése a 18. század végén. In: Fekete Károly – Kustár Zoltán – Kovács Ábrahám (szerk.): *Átjárható határok. Ünnepi kötet dr. Gaál Botond 65. születésnapjára*. Acta Theologica Debrecensis 2. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2011, 269–282.

Béres Károly nyomdáját többszöri helyszínváltás után avatták fel 1926 májusában, a Református Tanítóképző Intézet fél-alagsori épületében. Csernák Béla főjegyző avatóbeszédében többek között elmondta, hogy Béres Károly presbiter könyvnyomdáját a török elől 1660-ban elmenekült nyomda szellemi örökösének lehet tekinteni.³⁷

Béres Károly szerződést kötött a református egyházzal, hogy minden kiadványukat ő fogja kinyomtatni. A húszas évek általa használt fejlécén a következő olvasható: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület vallástani kézikönyveinek kiadója és főbizománya.*

Könyvnyomdája, illetve papírraktára és írószer-kereskedése Nagyváradon, a Rákóczi út 14. szám alatt volt. Tragédiáját nyomtatványraktára okozta. Ebbe belebukott: 1930-ban csődöt jelentett és tönkrement. Ezután testvérével, Béres Sándorral és id. Radványi Károllyal kölcsönt vettek fel saját házukra, kifizették a hitelezőket, szerződést kötöttek egyforma részesedéssel, és 1931-ben megalakította és bejegyeztette a Kálvin Könyvnyomda céget, amelybe hűséges munkatársait, öccsét, Béres Sándort és unokaöccsét, Román Károlyt is bevette társakként. Ettől kezdve – a Kálvin Könyvnyomda mellett – a könyvkereskedés és a nyomtatványraktár is az ő tulajdona volt.³⁸ Azt szerették volna, hogy az egyház is részvényese legyen a Kálvin Nyomda Részvénytársaság nevű nyomdának, de ez nem kívánt élni a lehetőséggel. A Kálvin Könyvnyomda tulajdonosai ennek ellenére is elkötelezettek maradtak református egyházuk iránt, és a megkötött szerződés értelmében ők adták ki az egyházkerület minden nyomtatványát, kiadványát.

A nyomdának az volt az érdekessége, hogy mindent kézi szedővel állítottak elő. Az anyagbeszerzést és a kereskedést Béres Károly szervezte, a tördelőmester és a pénztáros Béres Sándor, a nyomtató gépmester pedig id. Radványi Károly volt. Béres Károlyt 1942-ben bebörtönözték, és csak másfél év múlva szabadulhatott. Erre az után került sor, hogy 1942-ben több mint 15 váradi zsidó nyomdától vonták meg a működési engedélyt. Szabadulása után azonban már nem tudott talpra állni. Szerény kétszobás lakásukból egy szobát kellett kiadniuk, hogy biztosítani tudják megélhetésüket. A két világháború közt egy ideig még a váradi nyomdászok elnöke volt és hosszú ideig az Olaszi Református Egyházközség presbitere, valamint a Sasok Turistaegyesületének vezetőségi tagja is. 1954-ben halt meg Nagyváradon.

Méltatlan lenne elhallgatni e református nyomda érdemeit, ugyanis ahhoz, hogy a királyhágómelléki kiadványok megjelenhessenek, egy saját érdekelttségű, de a magyar reformátusságot szolgáló nyomdára volt szükség.³⁹ Béres Károly nyomdája nagy jelentőséggel bírt a KREK és a váradi egyház életében, s ugyan-

³⁷ Béres Károly nyomdájának ünnepe. In: *Egyházi és Iskolai Szemle* 1926. május 15., 9–10. szám, 6.

³⁸ *TtRel* I. 21. old. 5.

³⁹ Az adatok forrása: ifj. Radványi Károly (Nagyvárad, 1925–2013. augusztus 1.), Béres Károly unokaöccse. Idézi Pálfi József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni.* A D. Dr. Harsány András Alapítvány kiadványai 15. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2011, 174.

akkor ez volt a református egyház vallástani kézikönyveinek kiadója és főbizománnyosa is.⁴⁰

A bő húsz esztendő alatt a Heidelbergi Káté oktatása, szószéki megjelenítése, igehirdetésben történő feldolgozása, illetve egyéb katekizmusok kiadása és használata állandó és rendszeres volt. A Heidelbergi Káté nem megfelelő használatát, illetve az elszaporodott és átláthatatlan konfirmációs könyvek kérdésért már a húszas évek elején akkut kérdésként tárgyalták a különböző szintű egyházi testületekben és fórumokon. Kiderül az is, hogy 1927-re több mint tízféle kátét, kézikönyvet használtak kerületszerte.⁴¹

A Heidelbergi Káté kiadását illetően csak 1935-ben született konkrét döntés, ekkor ugyanis a Tiszántúli Egyházkerület és dr. Erdöss József egyetemi professzor, a Heidelbergi Káté fordítója teljesen átadta a könyvkiadás jogát a Királyhágómelléknek.⁴² Ettől kezdve a Heidelbergi Kátét a KREK iratterjesztésének állandó, saját sajtókiadványai között találjuk. Azonban a konfirmációs kátéről három konkrét esetben is tudunk, az egyházkerület pedig hivatalosan is támogatta ezeket a Heidelbergi Káté mellett. Az első Debreczeni Istváné⁴³ volt 1933-ban. A második Sas Kálmáné,⁴⁴ amely először 1935-ben, másodszer pedig 1946-ban jelent meg.⁴⁵ A harmadik pedig az Orth Imréé,⁴⁶ amely három kiadást ért meg (1938, 1941 és 1942).

⁴⁰ Csernák Béla: A sajtó az evangélium szolgálatában. In: *Református Híradó* 1926. május 8., 19. szám, 2.

⁴¹ KREKL – Kgy. JKv, 1927. december 13–14., 160.

⁴² KREKL – Kgy. JKv, 1935. november 19., 139.

⁴³ Debreczeni István: *Hittan és erkölkstan. Vallástani kézikönyv az elemi iskolák VII. a középiskolák IV. osztálya és a konfirmációi előkészítés számára. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület 1927. évi tanterve alapján.* Béres Károly Könyvkereskedése, Oradea-Nagyvárad 1933.

⁴⁴ Sass Kálmán: *Református káté (iskolai- és magánhasználatra).* Nyomatott a Kálvin Könyvnyomdában, Oradea 1935.

⁴⁵ „Második kiadása, amelynek példányát láttuk, nagyobb formátummal, 1946-ban jelent meg a nagyváradai Zöldfa utcai nyomdában. E káté harmadik kiadása 2013-ban jelent meg 2500 példányban. A szöveget gondozta, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta dr. Juhász Tamás. Szerkesztette Kulcsár Árpád. A kötet megjelenését támogatta az Érmelléki Református Egyházkerület és a hollandiai Juhász István Alapítvány. Nyomatott az Europrint Nyomdában, Nagyvárad. Negyedszer szintén 2013-ban jelent meg 1000 példányban, ez az Érmihályfalvi Református Egyházkerület hasonmás kiadása. Szerkesztette Balázsné Kiss Csilla lelképásztor és Balázs János Dénes lelképásztor. Az előszót és utószót írta Balázsné Kiss Csilla. Nyomdai munkák: Steffi Tipográfia, Érmihályfalva.” Ld. Hermán M. János: *Sass Kálmánról és a peregrinusainkat patronáló Welti család kapcsolatáról.* Kézirat, Zwolle – Nagyvárad 2013.

⁴⁶ Orth Imre: *Konfirmációra előkészítő Káté. Azzal rövid foglalata mindannak, amit egy öntudatos református keresztyén embernek hitéről, életéről és egyházáról tudni kell.* Néhai Szoboszlai Pap István és Révész Bálint tiszántúli püspökök kátéja nyomán, Sulyok István püspök irányítása mellett átdolgozta Orth Imre lelképásztor. Nagyvárad, Kálvin Nyomda 1938.

4. 1990-től napjainkig

Mielőtt a negyedik korszakot tárgyalnánk, át kell tekintenünk a második világháború és az 1990 közötti korszakot. Egyházkerületünk ekkor az ún. *sötét zónába* került és nem rendelkezett saját nyomdával. Ennek ellenére – eddigi kutatásaink alapján – néhányszor mégis kiadták a Heidelbergi Kátét.⁴⁷ Az évszámok tekintetében nem mindig lehet egyértelmű választ adni. Van, amikor csak az évtizedet tudjuk behatárolni, pl. azt, hogy 1950–1960-as években adták ki, ugyanis a kiadvány teljese mértékben azonos az 1954-es kolozsvári kátéval.⁴⁸ Tudunk azonban egy 1981-es kiadásról is.⁴⁹

Ebben a korszakban más konfirmációs káték is születtek, de ezek csak kéziratban maradtak fenn.⁵⁰ Megjelentetésükre csak később kerülhetett sor a *Vallásomat el nem hagyom...* című kötetben.⁵¹ A kutatás tovább folyik, és ennek egyik eredménye az is, hogy az elébb említett könyv már a nyomdában volt, amikor Varga Károly koltókatalini református lelkész-esperes egy olyan konfirmációs kátét juttatott el hozzánk, amelyről a széles körben nem volt tudomásunk. Ezt a kátét Szablyár József Kornél (Temesvár, 1918. február 11. – Nagybánya, 1977. január 17.) írta.

Az 1989-ben bekövetkezett változások után újraszerveződött a KREK. Alig telt el négy esztendő, és egyházkerületünk ismét beindíthatta nagyváradi nyomdáját (1994). Az idővel Szenczi Kertész Ábrahám nevét felvett nyomda két új géppel bővült a budapesti Szent László Alapítvány adományának köszönhetően (1999 novembere). Ez a fejlesztés tette lehetővé a *Harangszó* című, egyházkerületi gyülekezeti lap nyomtatását is.⁵² A Heidelbergi Káté és az ún. Kis Káté számtalanszor megjelent a változások óta eltelt közel negyedszázad folyamán.⁵³

⁴⁷ *Heidelbergi Káté. A Református Keresztyén Egyház Hitvallása.* Harmadik, átdolgozott kiadás. A szöveg megállapítását végezte dr. Tavaszy Sándor. A Nagyváradi Református Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. Centrul Poligrafic Oradea-Nagyvárad.

⁴⁸ *Heidelbergi Káté. A Református Keresztyén Egyház Hitvallása.* Harmadik, átdolgozott kiadás. A szöveg megállapítását végezte dr. Tavaszy Sándor. A Kolozsvári Református Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. 1954 (56 old.).

⁴⁹ *Heidelbergi Káté. A Református Keresztyén Egyház Hitvallása.* Harmadik, átdolgozott kiadás. A szöveg megállapítását végezte dr. Tavaszy Sándor. A Nagyváradi Református Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. Intreprinderea Poligrafică „Crișana” Oradea, Oradea-Nagyvárad. Comanda 320/81.

⁵⁰ „*Kicsoda olyan Isten, mint te, aki megbocsátja a bűnt és elengedi maradékának vétkeit?*” Összeállította Horváth István. Szatmárnémeti 1958. „*Konfirmációs Káté*”. Összeállította Eszenyeiné Széles Mária. Kézirat. Nagyvárad 1958. *Református Káté. Azaz rövid foglalatla mindannak, amit egy öntudatos református keresztyén embernek hitéről, életéről és egyházáról tudni kell.* Kézirat. Összeállította Orth Imre. Nagyvárad 1958.

⁵¹ Pálfi József (szerk.): „*Vallásomat el nem hagyom...*” *Kézírtas konfirmációs káték a 20. századi Királyhágómellékről.* Partium Kiadó, Nagyvárad 2013.

⁵² Szűcs László: Gépatató a Szenczi nyomdában. In: *Bihari Napló* 1. évf., 1999. november 11.

⁵³ *Első éves konfirmációi előkészítő.* Református Könyvtár, új sorozat, 2. szám. Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Szenczi Kertész Ábrahám Nyomda, Nagyvárad 1995.

A kátékiadványok sorában a Hermán M. János által előkészített, előszóval ellátott 2002-es káté a legmarkánsabb.⁵⁴ Hosszú évtizedek után ez pontosította először a 105. kátékérdést, amely az iskolákra is vonatkozik. Ez a kiadvány egy kiemelt jelentőségű egyház- és sajtótörténeti alkalom keretében jelent meg. Ugyanis 2002. január 5-én nyílt meg az ugyancsak Szenczi Kertész Ábrahám nevét viselő Nagyváradi Sajtóház és Nyomda, amely már nevében is jelzi, hogy több feladatot kíván betölteni, mint korábban. Ekkor – a marosvásárhelyi és kolozsvári mellett – ez volt a harmadik sajtóház Erdélyben.⁵⁵

Függetlenül attól, hogy volt-e a református egyháznak nyomdája Váradon, vagy sem, a Heidelbergi Káté, illetve egyéb konfirmációs káté kiadása, közzététele mindenkor fontos szempont volt. Elődeink mindenkor tudták, hogy a Heidelbergi Kátének és az egyéb konfirmációs kátéknak elsődleges szerepük van az öntudatos hit és a református hithűség megerősítésében. Ezekben a könyvekben jut kifejezésre református identitásunk és személyes hitvallásunk.

Felhasznált irodalom

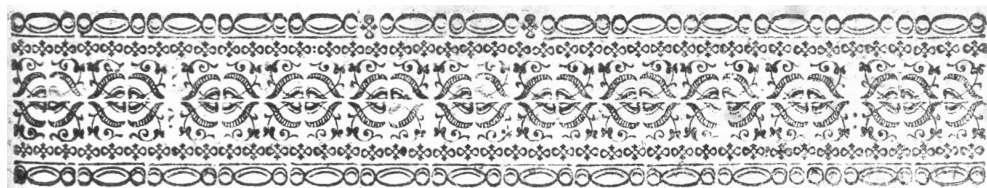
- Balla Tünde: A tények beszéljenek. Sajtóház nyílt Nagyváradon a magyar kormány támogatásával. In: *Romániai Magyar Szó* 5. évf. 2002. ápr. 6.
- Beliczay Angéla: Könyvnyomtatás Magyarországon. In: *Theológiai Szemle* 1973/7–8, 227–235.
- Béres Károly nyomdájának ünnepe. In: *Egyházi és Iskolai Szemle* 1926. május 15., 9–10. szám, 6.
- Borsa Gedeon: Hoffhalter problémák. In: uő: *Könyvtörténeti írások. I. A hazai nyomdászat. 15–17. század.* Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat 6. Budapest 1996, 206–211.
- Borsa Gedeon: Hoffhalter Rudolf nyomdája a Dráva és Mura táján (1572–1574). In: uő: *Könyvtörténeti írások. I. A hazai nyomdászat. 15–17. század.* Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat 6. Budapest 1996, 212–218.
- Botta István: A reformáció és a nyomdászat Magyarországon. In: Mátrai László et. alii (szerk.): *Magyar Könyvszemle* 89. évf. 1973/1. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973, 270–289.
- Debreczeni István: *Hittan és erkölkstan. Vallástani kézikönyv az elemi iskolák VII. a középiskolák IV. osztálya és a konfirmációs előkészítés számára. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület 1927. évi tanterve alapján.* Béres Károly Könyvkereskedése, Oradea-Nagyvárad 1933.

⁵⁴ *Heidelbergi Káté. A Református Keresztyén Egyház Hitvallása.* Felelős kiadó: dr. Hermán M. János. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad 2002. A kiadvány a következő kiadás felhasználásával készült: *Heidelbergi Káté. A Református Keresztyén Egyház Hitvallása.* Második, átdolgozott kiadás. A szöveg megállapítását végezte: Tavaszy Sándor. Revideálták: Imre Lajos és Makkai Sándor. Cluj-Kolozsvár 1930.

⁵⁵ Balla Tünde: A tények beszéljenek. Sajtóház nyílt Nagyváradon a magyar kormány támogatásával. In: *Romániai Magyar Szó* 5. évf. 2002. ápr. 6.

- Dékány Endre: *A pedagógus Kálvin*. Az evangéliumi kálvinizmus füzetei. Református Zsinati Iroda Sajóosztálya, Budapest 1987.
- Elektronikus Régi Magyar Könyvtár: Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár (1473–1711)*; Sztripszky Hiador: *Adalékok [...] (1472–1711)*; *Régi Magyarországi Nyomtatványok I–III. (1473–1655)*. Arcanum PC-CD ROM.
- Csernák Béla: A sajtó az evangélium szolgálatában. In: *Református Híradó* 1926. május 8., 19. szám, 2.
- Heltai János: A 17. század első felének kiadványszerkezete. Műfajteremtő elvek és célok. In: P. Vásárhelyi Judit (szerk.): *Fejezetek 17. századi nyomdászatunkból*. Országos Széchényi Könyvtár – Osiris Kiadó, Budapest 2001, 9–28.
- Hermán M. János: *Sass Kálmánról és a peregrinusainkat patronáló Weltei család kapcsolatáról*. Kézirat, Zwolle – Nagyvárad 2013.
- Kéki Béla: Szenczi Kertész Ábrahám a magyar puritánus mozgalom szolgálatában. In: *Ötszáz esztendő*. Budapest 1974, 47–57.
- Major Huba: *A Váradi Református Főiskola története (1568–1660)*. Kézirat, Nagyvárad 1977.
- Monok István: Szenczi Kertész Ábrahám kereskedői könyvkészlete halálakor. In: Deé Nagy Anikó – Sebestyén-Spielmann Mihály – Vakarcz Szilárd (szerk.): *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2002, 360–379.
- Musnai László: Háromszázéves ismeretlen unitárius káté. In: Trócsányi Zoltán (szerk.): *Magyar Könyvszemle* 64. évf, 1940/4. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára, Budapest 391–393.
- Nagy Barna: A Heidelbergi Káté jelentkezése, története és kiadásai Magyarországon a XVI. és XVII. században. In: Bartha Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté története Magyarországon*. Studia et Acta Ecclesiastica 1. A MORE Zsinati Irodájának Sajóosztálya, Budapest 1965, 15–93.
- Naményi Lajos: A nagyváradi nyomdászat története. I. In: Schönherr Gyula (szerk.): *Magyar Könyvszemle* IX. kötet, új folyam. 1901/2. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, Budapest 1901, 170–182.
- Naményi Lajos: A nagyváradi nyomdászat története. II. In: Schönherr Gyula (szerk.): *Magyar Könyvszemle* IX. kötet, új folyam 1901/1. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, Budapest 1901, 280–296.
- Pálfi József: A váradi iskola ébresztése és újraszervezése a 18. század végén. In: Fekete Károly – Kustár Zoltán – Kovács Ábrahám (szerk.): *Átjárható határok. Ünnepi kötet dr. Gaál Botond 65. születésnapjára*. Acta Theologica Debrecensis 2. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2011, 269–282.
- Pálfi József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni*. A D. Dr. Harsány András Alapítvány kiadványai 15. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2011.
- Pálfi József: Kálvin-hatások kutatása Szenczi Kertész Ábrahám váradi nyomdászatában. In: *Theológiai Szemle* 2012/3, 145–153.

- Pálfi József (szerk.): „*Vallásomat el nem hagyám...*” Kézírtas konfirmációs káték a 20. századi Királyhágómellékről. Partium Kiadó, Nagyvárad 2013.
- Petróczi Éva: A Váradi Biblia helye a magyar puritanizmus irodalmában. In: *Egyháztörténeti Szemle* 2002, 40–44.
- Propemptikon in discessum ornatissimorum juvenum dominorum Johannis Bereghasii et Johannis Bonifacii Debreczini e gymnasio celebri Varadiensi Wittebergam proficiscentium scriptum anno 1568. 20. julii.* Wittenbergae, 1569.
- Szűcs László: Gépavató a Szenczi nyomdában. In: *Bihari Napló* 1. évf., 1999. november 11.
- V. Ecsedy Judit: „A híres Szentzi Ábrahám nevezetes váradi typográfája”. In: Kovács Ilona (szerk.): *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1991–1993.* Budapest 1997, 289–301.
- V. Ecsedy Judit: Egy erdélyi könyvnyomtató műhely 1667-ben. In: Deé Nagy Anikó – Sebestyén-Spielmann Mihály – Vakarcs Szilárd (szerk.): *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2002, 380–400.
- V. Ecsedy Judit: A 17. század első felének nyomdai körképe és részmérlege. In: P. Vársárhelyi Judit (szerk.): *Fejezetek 17. századi nyomdászatunkból.* Országos Széchényi Könyvtár – Osiris Kiadó, Budapest 2001, 37–55.
- Victor János: A Heidelbergi Káté története. In: D. Erdős József – Victor János (ford.): *I. A Heidelbergi Káté.* Szabadi Béla – Szenci Csene Péter – D. Erdős József (ford.): *II. A Második Helvét Hitvallás.* IV. változatlan kiadás. A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1981.
- Viskolcz Noémi: *Johann Heinrich Bisterfeld (1605–1655) bibliográfiája.* A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai VI. Országos Széchényi Könyvtár, Scriptorum Rt., Budapest–Szeged 2003, 143.
- Levéltári források*
- TtRel I. 21. old. 5.
- KREKL – Kgy. JKv, 1927. december 13–14., 160.
- KREKL – Kgy. JKv, 1935. november 19., 139.

Nyomdai cifra a Szenczi Kertész Ábrahám
1661–1662-es Váradi Bibliájából